

*Пахаренко Василь Іванович,
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: Paaharenko.2011@ukr.net*

ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНА ПРОБЛЕМАТИКА В НОВОМУ ПІДРУЧНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 5 КЛАСУ

Ключові слова: Нова українська школа; українська література, підручник, літературний твір; мистецтво; художній стиль; художні засоби вираження.

Однією із найважливіших умов реформування гуманітарної освіти за стандартами НУШ, формування в учнів предметних і ключових компетентностей є усвідомлене розуміння мистецької своєрідності художньої літератури, ідентифікації її серед інших типів текстів, глибоке засвоєння основного теоретико-літературного інструментарію. Ці питання завжди перебувають у полі зору як науковців, так і вчителів-словесників, оскільки вивчення теорії літератури в шкільному курсі – одна з найскладніших його проблем. Тому нагальною є потреба розкрити особливості цього аспекту шкільного вивчення літератури у нових програмах і підручниках.

Вивчення теоретико-літературного інструментарію буде ефективним лише тоді, коли вчителю-словеснику вдасться уникнути формалізму і схоластики. Кожне поняття доцільно з'ясувати під час розгляду художніх творів, у яких воно виразно зреалізоване. Ознайомлення з теоретичними питаннями необхідно проводити системно, поступово ускладнюючи та деталізуючи матеріал кожного навчального року. Водночас важливо в процесі вивчення нових художніх творів принагідно актуалізувати, поглиблювати вже здобуті теоретичні знання і сформовані вміння школярів.

Нова модельна навчальна програма з української літератури, підготовлена в Інституті педагогіки НАПН України, достатньою мірою зосереджує увагу на мистецькій природі художнього слова [1].

Розкриємо особливості опрацювання вступної навчальної теми щодо осмислення мистецької специфіки художньої літератури на прикладі навчального матеріалу підручника української літератури для 5 класу НУШ, підготовленого авторським колективом Інституту педагогіки НАПН України (Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук) [2].

Для початкового ознайомлення школярів із поняттям «художня література» можна запропонувати його спрощене визначення, як-от «художня література – це творче змалювання світу за допомогою словесних образів». Важливо, щоб учні поміркували та усвідомили, що

творче змалювання є оригінальним, неповторним і досконалим. Формуючи поняття про образи, учитель акцентує на тому, що за їх допомогою митець показує якесь узагальнене явище, але конкретно, зримо та емоційно красиво. Письменникові, щоб придумати образ, а читачеві, щоб сприйняти його, потрібні гострий розум, чутлива душа, багата уява, фантазія, кмітливість. Для глибокого розуміння п'ятикласниками навчальної теми доречно використати цікаву, зриму паралель. Наприклад, наголосити на тому, що для того, щоб грати у футбол чи стати палким уболівальником, потрібно знати правила цієї гри. А художня література, мистецтво – теж певною мірою гра, цікава, весела, вигадлива. Отже, й тут діє та сама умова. Читання вишуканого образу схоже на розгадування загадки чи ребуса, на напружений квест. Для унаочнення цих твердження, варто запропонувати учням таке творче завдання: «Уявіть місяць серед нічного неба. Поети побачили його ось таким: «неначе човен в синім морі» (Тарас Шевченко), «мов тюльпан» (Богдан-Ігор Антонич), «вовче око» (Дмитро Павличко), «срібний дзьоб» (Микола Вінграновський), «позолочений апостроф» (Ліна Костенко), «мов сапка» (Іван Драч), «око сумне динозавра» (Ігор Павлюк). Спробуйте розгадати логіку асоціацій кожного автора. Чому місяць здався йому схожим саме на те чи те явище?». Після такої роботи формування в учнів поняття про літературний твір буде переконливим.

Вивчення теоретико-літературних понять на означення засобів художньої мови передбачено в II семестрі під час опрацювання навчальних тем програмового блоку «Україна і я». На етапі актуалізації здобутих п'ятикласниками в початковій школі знань важливо зосередитися на епітетах, порівняннях, метафорах, з якими вони вже ознайомлені. Для поглиблення розуміння сутності цих термінів їх визначення доступно подано у рубриці «Літературознавчий словничок».

Для учнів молодшого підліткового віку найскладнішим для усвідомленого розуміння є поняття метафори, тому варто максимально унаочнити його пояснення. Учителеві доцільно звернутися до життєвого досвіду школярів. Зокрема можна зазначити, що метафори нерідко трапляються і в повсякденному мовленні: «сідає сонечко», «летить час». Відтак доцільно запропонувати учням буквально уявити кожен із цих образів, що сприятиме їхньому розумінню перенесення ознаки за певною схожістю. Використання засобів візуалізації в процесі опрацювання навчальної теми допоможе п'ятикласникам зрозуміти, як метафори ілюструють ігрову природу мистецтва. Тому для учнів доречним буде завдання підготувати малюнки, на яких вони мають зобразити, як летить час (буквально, схожий на птаха чи стрілу), як іде чи барабанить дощ (як людина).

Закріпленню здобутих п'ятикласниками знань про засоби художньої виразності сприятиме акцентування на їхньому практичному досвіді. Наприклад, можна запропонувати

учням описати власні відчуття під час катання на гойдалці, а для порівняння ознайомити з віршем А. Качана «Маятник дитинства», де використано епітети (маятник тихий, білі руки), порівняння (пливла на гойдалці, як на маятнику; руки, ніби два крила), а також метафору (руки дихали).

Для узагальнення вивченого матеріалу щодо розуміння сутності специфіки художньої літератури вчитель запропонує п'ятикласникам творче завдання: описати прихід осені, а також виконати невелике дослідження – підібрати із додаткових джерел інформації (домашня бібліотека, шкільна бібліотека чи ресурси Інтернету) тексти різних стилів про осінь. Важливо, щоб школярі навчилися вирізняти науковий і мистецький тексти. Така дослідницька робота допоможе учням переконатися, що в науковому тексті осінь описано точно і сухо, раціонально, без вияву ставлення автора до неї, без емоцій, без слів у переносному значенні, а в творах мистецтва, зокрема у віршах, автори емоційно передають красу цієї пори. П'ятикласники мають дійти висновку, що секрет мистецтва саме в образному баченні світу, у грі слів, у доречному використанні художніх засобів.

Розпочинаючи тривалий і складний процес ознайомлення п'ятикласників із художньою специфікою літератури, словесник має обов'язково виробити цілісну послідовну систему теоретико-літературної підготовки школярів і використовувати її елементи практично на кожному уроці літератури.

Відтак поступово учням-читачам усе ширше відкриватиметься прекрасний, мудрий, захопливий світ художньої літератури, мистецтва загалом.

Література

1. Українська література. 5-6 класи : модельна навчальна програма; за наук. ред. Т. О. Яценко. Київ: Пед.думка, 2021.
2. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А. Українська література: фрагмент підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Ч. 1-2. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 240 с.

